

процесів має суттєво вплинути й на територіальну юрисдикцію, яка може визначатися місцем учинення тих чи інших правочинів. Використання новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій у судочинстві дасть змогу підвищити ефективність використання часу, фінансових і людських ресурсів, збільшити кількість розглянутих справ, скоротити строки їхнього розгляду. На думку прихильників такого підходу, інформаційні технології в майбутньому стануть фундаментом судової системи, що призведе до радикальних позитивних змін у процесуальному праві та сфері захисту конституційних прав і свобод громадян.

В. І. Алексійчук, асистент кафедри криміналістики Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук

НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛЮВАННЯ В СЛІДЧІЙ І СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

На підставі розгляду структури діяльності слідчого (судді) позначено можливі напрями реалізації моделювання при розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних справ. Обґрунтовано потребу в поглибленому аналізі й визначенні шляхів розв'язання проблем моделювання в судовій діяльності.

На основани рассмотрения структуры деятельности следователя (судьи) обозначены возможные направления реализации моделирования при расследовании преступлений и судебном рассмотрении уголовных дел. Обоснована необходимость углубленного анализа и определения путей решения проблем моделирования в судебной деятельности.

Одним із головних завдань криміналістики є науково-методичне забезпечення діяльності органів і осіб, які здійснюють боротьбу зі злочинністю шляхом виявлення, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів, встановлення осіб, що їх учинили, доведення їхньої вини й отримання ними відповідного покарання.

Розслідування злочину, його судовий розгляд за своєю сутністю завжди є пізнанням події минулого, оскільки слідчий (суддя) не має можливості безпосередньо сприймати обставини злочину, його механізм, поведінку учасників тощо. Повнота й правильність такого пізнання забезпечуються шляхом застосування системи різноманітних методів, прийомів, засобів, серед яких важливу роль відіграє моделювання – метод, що дозволяє вивчати явища, предмети, процеси на підставі побудови їхніх моделей (матеріальних зразків чи уявних образів).

Модель відтворює основні (суттєві) ознаки, властивості та закономірні зв'язки свого прообразу. Її адекватність пов'язана з обсягом відомої інформації про об'єкт моделювання. Процес розслідування злочину розпочинається з аналізу початкової інформації про злочин, наслідків, що настали, до повного встановлення всіх обставин злочинної події. При цьому моделі формуються на різних рівнях: від моделі предмета, який залишив слід на місці події (зліпок зі сліду) до уявної картини події в цілому, її механізму. Ступінь вірогідності моделі залежить від достовірності й обсягу відомостей, що становлять інформаційну базу для її побудови.

Дослідженню можливостей застосування моделювання в процесі розслідування злочинів було присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних учених: Р. С. Белкіна, Т. С. Волчецької, Г. А. Густова, В. А. Журавля, В. О. Коновалової, О. О. Логвіненко, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, В. О. Образцова, В. Ю. Шепітька, О. В. Юнацького та ін.¹ Здебільшого увага в них приділялась розгляду проблем моделювання в пізнавальній діяльності слідчого як на етапі збирання інформації про злочин, так і під час її дослідження й оцінювання, прийняття юридично значущих рішень, планування розслідування та передбачення його перебігу й наслідків. Окремі напрямки становлять дослідження, що розкривають роль моделювання в експертній практиці, обґрунтовують засновані на ньому методики проведення певних видів експертиз, здатних вирішувати завдання розслідування злочинів (А. Ф. Аубакиров, А. В. Батченко, В. О. Куркін та ін.)². Але значення цього методу в процесі

¹ Див.: *Волчецкая Т. С.* Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике / Т. С. Волчецкая. — Калининград : Калининград. гос. ун-т, 1997. — 95 с.; *Журавель В. А.* Проблемы теории та методологии криминалистического прогнозирования / В. А. Журавель. — Х. : Право, 1999. — 304 с.; *Логвиненко Е. А.* Мысленное моделирование в тактике следственных действий : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Е. А. Логвиненко. — Краснодар, 2003. — 182 с.; *Лузгин И. М.* Моделирование при расследовании преступлений / И. М. Лузгин. — М. : Юрид. лит., 1981. — 152 с.; *Лукашевич В. Г.* Моделирование у криминалистиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія / В. Г. Лукашевич, О. В. Юнацький. — К. : КНТ, 2008. — 184 с.; *Образцов В. А.* Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. — М. : Изд-во ИМПЭ-ПАВЛИЩ, 2004. — С. 104–109 та ін.

² Див.: *Аубакиров А. Ф.* Теория и практика моделирования в криминалистической экспертизе : автореф. дис. на соискание уч. степени доктора юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / А. Ф. Аубакиров. — К., 1985. — 48 с.; *Батченко А. В.* Использование методов моделирования для установления места столкновения транспортных средств / А. В. Батченко, В. Е. Бергер, Б. А. Пушник // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : Виц. шк., 1980. — Вып. 21. — С. 143–146; *Куркін В. О.* Криміналістичне моделювання при деяких видах судових експертиз / В. О. Куркін, О. І. Мотлях // Вісн. Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України. — 2003. — № 3(22). — С. 16–21 та ін.

встановлення об'єктивної істини в кримінальній справі не обмежується тільки стадією досудового слідства. Можливості моделювання на якісно новому рівні реалізуються й у перебігу судового провадження, адже суд як незалежний і неупереджений суб'єкт здійснює власне оцінювання наданих сторонами процесу доказів, ініціює збирання додаткових.

Пізнавальна діяльність суду, порівняно з діяльністю осіб, що беруть участь у досудовому розслідуванні (слідчого, оперативного працівника, спеціаліста), має свої особливості, які охоплюють також процеси моделювання. У криміналістиці ж на сьогодні, як слушно зауважує І. І. Котюк, проблеми пізнавальної діяльності суду залишаються недостатньо дослідженими¹. У той самий час останні є не менш складними й важливими порівняно з проблемами пізнання злочину на стадії досудового слідства, незважаючи на те, що наявна інформація про злочин на цей момент уже зібрана й оцінена слідчим. Так, на думку В. О. Коновалової, судова версія як одна з форм уявних моделей у своєму конструюванні спирається на більший фактичний матеріал, отже, має більший ступінь обґрунтованості, а сам процес конструювання судових версій є менш складним, ніж висунення версій слідчим. Однак в окремих випадках і судові версії можуть характеризуватися значною складністю, пов'язаною з оцінюванням правильності раніше висунутих слідчих версій і їхнім спростуванням².

Значна частина проблем моделювання в процесі судового пізнання має психологічну природу. У юридичній психології розгляду судової діяльності приділяли увагу В. Л. Васильєв, М. І. Єнікеев, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. В. Романов, В. Ю. Шепітько та ін.³ Аналіз робіт зазначених науковців дозволяє дійти висновку про те, що проблеми пізнавальної діяльності суду можуть бути пов'язані з конформністю мислення, «ефектом психічної настанови», що виявляється в орієнтації на позицію обвинувачення (чи захисту). Важливими також є рівень знань і досвід судді. Перепони в пізнавальному процесі, що відбувається на стадії судового розгляду, виникають у зв'язку з неможливістю повторного проведення окремих слідчих дій і безпосереднього сприйняття їхніх результатів і поведінки учасників, дослідження в первісному

¹ Див.: Котюк І. І. Теорія судового пізнання як методологічна основа забезпечення пізнавальних процесів у сфері судочинства / І. І. Котюк // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. — Х. : Право, 2010. — С. 34–37.

² Див.: Коновалова В. Е. Основы юридической психологии : учебник / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. — Х. : Одиссей, 2005. — С. 115.

³ Див.: Єнікеев М. И. Юридическая психология : учебник для вузов / М. И. Єнікеев. — М. : НОРМА, 2003. — 512 с.; Журавель В. А. Указ. праця; Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Указ. праця; Романов В. В. Юридическая психология : учебник / В. В. Романов. — М. : Юристъ, 2002. — 488 с. та ін.

стані обстановки місця події та речових доказів, відновлення втрачених доказів і виправлення помилок та порушень, які мали місце в процесі розслідування злочину. При цьому судова версія як модель злочину є продуктом аналізу й синтезу повного комплексу інформації про нього з погляду нейтрального ставлення та неупередженого сприйняття, і, отже, може суттєво відрізнятись від попередніх моделей, сформованих слідчим, експертом, прокурором, захисником, містити іншу інтерпретацію зібраних даних.

У зв'язку з цим одним з найважливіших напрямків оптимізації діяльності судових органів є забезпечення належного теоретичного підґрунтя як джерела отримання необхідних професійних знань. Зокрема, актуальним є дослідження можливостей реалізації моделювання в процесі судового пізнання, виокремлення його форм, видів, специфіки й відмінностей порівняно з використанням методу моделювання в діяльності слідчого.

Позначені питання мають розв'язуватися, виходячи з розгляду сутності та змісту професійної діяльності слідчого, судді. Більшість науковців віддають перевагу діяльнісному підходу і, використовуючи при цьому положення інших наук (філософії, соціології, психології, логіки, історії та ін.), розглядають діяльність слідчого в процесі розслідування злочинів як систему, якій притаманна певна структура, що складається з безлічі компонентів (дій) і операцій (кримінально-процесуальних, організаційно-управлінських, пізнавальних, реконструктивних, комунікативних та ін.) і детермінуються зовнішніми умовами¹. З огляду на наведене діяльність слідчого не обмежується тільки компонентом пізнавального характеру. Водночас у криміналістичній літературі проблеми моделювання розглядаються здебільшого в межах пізнавальної діяльності слідчого, поза увагою залишаються інші напрямки – конструктивна, комунікативна, посвідчувальна діяльність.

Що стосується конструктивної діяльності слідчого (судді), то в юридичній психології вона розглядається як така, що полягає в уявному представленні її перебігу й результатів і включає такі етапи, як прогнозування, планування та прийняття рішень². Такі уявні образи є по суті ідеальними моделями, що мають перспективну спрямованість. Їхніми формами виступають моделі ситуацій, які можуть виникати в процесі розслідування, динаміка їхнього розвитку, передбачувані результати проведення запланованих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, визначення доказової цінності та можливостей подальшого використання отриманої

¹ Див.: Кузьмічов В. С. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія / В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус. — К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. — С. 49; Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Указ. праця. — С. 23–24; Образцов В. А. Указ. праця та ін.

² Див.: Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Указ. праця. — С. 138–139.

інформації; прогнозування (діагностика) поведінки злочинця, можливих місць його переховування, приховування знарядь злочину, інших можливих злочинних виявів (місць їхньої реалізації, потенційних жертв тощо). На думку авторів підручника «Психологія для юристів», у діяльності органів досудового розслідування основним компонентом діяльності є пізнавальний, у той час як у суді саме конструктивна діяльність є визначальною, оскільки вона полягає в прийнятті правильного та справедливого рішення, а пізнавальна, організаційна та комунікативна діяльність – підпорядковані цьому основному завданню¹.

Комунікативна діяльність слідчого (суду) зазвичай розуміється як процес взаємодії, спілкування з іншими учасниками кримінального процесу з метою отримання та перевірки інформації про злочин, причетних до нього осіб. У її структурі пропонується виділяти такі напрямки: 1) установлення психологічного контакту; 2) управління процесом спілкування з боку слідчого (судді); 3) справляння психологічного впливу; 4) отримання потрібної інформації під час спілкування². Моделювання в зазначеному виді діяльності має наскрізний характер: починаючи з формування орієнтовного соціально-психологічного портрета особи, з якою належить спілкуватися, на підставі наявної інформації щодо неї, обрання обстановки, засобів і стилю спілкування з нею, прогнозування її реакції на застосування певних тактичних прийомів і закінчуючи корекцією безпосереднього процесу спілкування в бік наближення до його бажаної уявної моделі.

Останнім часом в криміналістичній науці обґрунтовуються нові напрямки реалізації моделювання в практиці розслідування злочинів: моделювання із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій, що дозволяють наглядно фіксувати динаміку події (Д. М. Лозовський); упровадження технологій 3D-моделювання в слідчу та експертну практику (Р. М. Шехавцов); застосування нових прийомів оптичного моделювання при встановленні дистанції пострілу (А. В. Самодуров) тощо³.

¹ Див.: Психологія для юристів : учебник / И. И. Аминов, И. Ф. Колонтаева-ская, И. Б. Лебедев и др. — М. : Омега-Л, 2005. — С. 473–474.

² Див.: Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Указ. праця. — С. 140–141.

³ Див.: Лозовский Д. Н. Методы расследования преступлений : монография / Д. Н. Лозовский ; под науч. ред. О. В. Чельшевой. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 139; Самодуров А. В. Новый прием оптического моделирования при установлении дистанции выстрела / А. В. Самодуров, Е. Д. Кузьменко, А. М. Моисеев // Криміналістика і судовба експертиза. — К. : Либідь, 1991. — Вып. 43. — С. 59–64; Шехавцов Р. М. Впровадження технологій 3D-моделювання у розслідування злочинів: правові та криміналістичні проблеми / Р. М. Шехавцов // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. — Х. : Право, 2010. — С. 166–170 та ін.

Слушною є позиція В. Ю. Шепітька, М. В. Салтевського, О. А. Соколової, А. В. Старушкевича та інших щодо перспективності розроблення теоретичних положень моделювання «пошукового портрета злочинця», його «психологічного профілю», завданнями яких є встановлення особи невідомого злочинця та прогнозування його поведінки¹. У конструюванні таких моделей беруть участь разом зі слідчим спеціалісти в галузі психології, соціології, судової медицини, психіатрії, сексопатології тощо. У криміналістиці в цьому напрямку були запропоновані свого роду алгоритми, побудовані на основі зв'язків і залежностей між особою злочинця та іншою відомою інформацією про злочин: спосіб його вчинення, місце, час, знаряддя, особу жертви, зокрема її вік, стать та ін. (Л. Г. Відонов)². У сучасних наукових роботах здійснено спробу автоматизувати алгоритми подібних конструкцій, що значно полегшує та прискорює процес установлення особи невідомого злочинця (В. Л. Синчук)³. Видається, що є сенс у подібних наукових розробках стосовно й інших категорій, видів злочинів.

Отже, активізація досліджень щодо використання методу моделювання в практичній діяльності осіб, які здійснюють розслідування злочинів і судовий розгляд кримінальних справ, позитивно позначається на розвитку криміналістичної науки в цілому, сприяє накопиченню нових знань. Разом з тим, розмаїття підходів, неузгодженість поглядів на цю проблему призводять до виникнення певних суперечностей і невідповідностей, що зменшує обґрунтованість та ефективність реалізації розглядуваного методу.

¹ Див.: Дяблова Ю. Л. Информационные технологии моделирования личности неустановленного преступника при расследовании неочевидных преступлений : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю. Л. Дяблова. — Тула, 2008. — 228 с.; Салтевский М. В. Моделирование внешности преступника по следам на месте происшествия / М. В. Салтевский // Сборник кратких тезисов и науч. сообщений науч.-практ. конф. по итогам науч.-исслед. работ, выполненных проф.-препод. составом Украинской гос. юрид. академии в 1993 г. — Х. : Укр. юрид. акад., 1994. — С. 168–170; Соколова О. А. К вопросу о комплексном подходе к диагностике человека по его следам и изображениям / О. А. Соколова / Криміналістика XXI століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. — Х. : Право, 2010. — С. 149–153; Старушкевич А. В. Сучасні теорії криміналістичного моделювання особи злочинця при розкритті та розслідуванні злочинів / А. В. Старушкевич, Р. Д. Герасимов // Право і суспільство. — 2006. — № 3. — С. 94–99; Шепітько В. Ю. Соціально-психологічні характеристики особи злочинця в криміналістиці: проблеми використання типології та можливостей моделювання / В. Ю. Шепітько // Вибрані твори. — Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. — С. 548–556.

² Див.: Відонов Л. Г. Криминалистическая характеристика убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийства без очевидцев / Л. Г. Відонов. — Горький : Прокурат. Горьк. обл., 1978.

³ Див.: Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / В. Л. Синчук ; за ред. В. А. Журавля. — Х. : Харків юрид., 2005. — С. 128–148.

Таким чином, на сьогодні існує потреба в комплексному дослідженні проблем моделювання в пізнавальній, конструктивній, комунікативній і посвідчувальній діяльності слідчого та суду, з'ясування сутності, завдань і особливостей його видів і форм, що у свою чергу сприятиме оптимізації вирішення завдань розслідування злочинів, їхнього судового розгляду та своєчасного попередження.